

Галина Андріївна АЛЕКСАНДРОВА,
доктор філологічних наук,
провідний науковий співробітник
відділу теорії та методики біобібліографії
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-5136-5160>
galekss@ukr.net

**АВТОР І ГЕРОЙ БІОГРАФІЧНОГО РОМАНУ:
АСПЕКТИ КОМУНІКАЦІЇ
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ СТЕПАНА ПРОЦЮКА
«МАСКИ ОПАДАЮТЬ ПОВІЛЬНО»)**

Мета дослідження — проаналізувати причини звернення С. Процюка до жанру психографії, до створення художніх образів певних письменників, зокрема — до особистості Володимира Винниченка, біографію якого він написав крізь призму психоаналізу. У статті послуговуємося загальнонауковими **методами** аналізу і синтезу на підставі принципів історизму та об'єктивності. Також застосовано біографічний, порівняльний та психоаналітичний методи. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що вперше за матеріалами численних інтерв'ю С. Процюка та його роману «Маски опадають повільно» показано зв'язок автора і героя твору, аспекти їхньої комунікації, відтворюється досягнення митцем бажаної єдності зі своїм героєм та її художньо-образне вираження через біографію персонажа. **Висновки.** Матеріали інтерв'ю засвідчують, що С. Процюк завжди намагається дотримуватися філософії «честності з собою», яку сповідував В. Винниченко. У внутрішньому світі героя роману-психографії автор шукає відповіді на власні екзистенційні питання, зіставляє його життєву позицію з принципами свого життя. Доведено, що в романі «Маски опадають повільно» постійно присутній автор, твір насичений його діалогами з героєм, унаслідок чого читач певною мірою ототожнює у своїй уяві автора з героєм твору, із його внутрішнім станом. Письменник часто співвідносить себе зі своїм героєм, проектує його особистість на власне авторське «я», демонструє образно-метафоричне й психологічне розуміння духовної лінії долі В. Винниченка.

Ключові слова: Степан Процюк, Володимир Винниченко, психографія, біографія, роман, автор, герой, комунікація.

Художня біографія залежить від сучасних їй філософських і суспільних теорій, особливо, коли йдеться про знакові постаті в національній історії та культурі [7]. Особливий інтерес викликає біографія одного письменника, написана іншим; вона є сферою постійного ідейного й художнього оновлення: нині, після багаторічного панування теорії «смерті автора» (Р. Барт), йдеться про «відродження» автора як центральної постаті літературного простору, про кардинальні світоглядні зміни, пов'язані з перебудовою дослідницької парадигми на основі оновлених антропоцентричних концепцій [10, с. 1]. Сучасний письменник-біограф переважно не переповідає загальновідомі факти із життя відомої особи, а витворює цілісний образ, послуговуючись художнім вимислом, і пропонує фіктивний умовний життєпис, залучаючи в нього вигаданих персонажів, що змінюють акценти твору й водночас — біографію персонажа, зображає не лише зовнішні події, а й паралельні реальності та підсвідомі стани. Важливим є і звернення до внутрішнього світу митця, який близький авторові за характером, темпераментом, світовідчуттям, стилем мислення — із цим пов'язані й нові форми осмислення феномену творчої особистості.

Ще М. Рудницький зауважував, що критики «досить часто намагаються протягнути між життям письменника і його творами такі лінії зв'язку, які могли б створити враження про гармонію між цими двома світами. Нерідко і самому письменнику хотілось би досягти такої гармонії»¹. А. Цяпа переконаний, що художню цінність літератури nonfiction визначає «модифікація фактів відповідно до особистісного канону автора» [8, с. 52]. Один із варіантів втілення образу автора в тексті — біографічний автор. Він створює художній світ і перебуває за його межами, але рухливість, проникність меж естетичного/позаестетичного дає змогу авторові входити всередину створеного ним художнього цілого і бути його органічною частиною.

У жанрі біографічної прози працює й Степан Процюк (1963 р. н.), що починав літературну діяльність як поет, учасник групи «Нова генерація». Згодом він видав кілька резонансних романів, збірок есе, здобувши визнання як «літературний психоаналітик». Митець намагається популяризувати власну творчість, активно спілкується з читачами та журналістами, є автором ютуб-каналу про письменників і письменництво.

Початком його зацікавлення жанром біографії стала книжка «Степан Процюк про Василя Стефаника, Карла-Густава Юнга, Володимира Винниченка, Архипа Тесленка, Ніку Турбіну» (Київ : Грані-Т,

¹ Рудницький М. І. Творчі будні Івана Франка. Львів : Вид-во Львівського ун-ту ім І. Франка, 1956. С. 4.

2008. 96 с. Серія «Життя видатних дітей»). Це абсолютно різні постаті, але список «видатних дітей» насамперед свідчив про письменникові уподобання. Невипадково троє героїв цієї книжки для дітей — Стефаник, Винниченко, Тесленко — згодом перейшли в «дорослі» біографії С. Процюка. У тому, що твори для дітей були ніби доповнені й надалі розвинені в романах-біографіях, є певна закономірність. У цьому треба бачити не лише особисті пошуки митця, а й прагнення знайти адекватну форму для своїх задумів та спостережень у біографіях творчих особистостей, що втілилася в жанрі психографії, та створити комунікаційний простір, який би об'єднав ці постаті у свідомості читачів різного віку.

У 2010–2011 роках С. Процюк видав три романи — «Троянда ритуального болю», «Маски опадають повільно», «Чорне яблуко», у яких предметом художньої обсервації стали три постаті, котрим належать високі місця в українському літературному каноні: Василь Стефаник, Володимир Винниченко і Архип Тесленко. Стимулом до написання цих творів була потреба змінити іконостас класиків, кардинально його переосмислити, показати письменників як живих людей з їхніми сумнівами й муками, часто в несподіваному ракурсі. Відчувається внутрішня єдність його трилогії: вона утворює три ступені занурення в людську психіку, підсвідоме, у лабіринти вразливої письменницької душі. У всіх цих творах виразно відчутне застосування знань із психоаналізу, яким С. Процюк давно захоплюється, і тому недаремно його називають «українським Фройдом» (із ним митця порівнюють навіть за певною зовнішньою схожістю). Причинами, через які він звернувся до психоаналізу, письменник називає події дитинства, специфіку виховання, ранній логоневроз, поглинання книжок. У юності було перше кохання, перші залежності, страждання. Тому психоаналіз для С. Процюка — це не захоплення, а вивчення, осягнення, яке пройшло шлях «від обожнення до розчарування, а зараз вже стало нормальним, без емоційних перекосів»². Письменник вважає, що всі люди є трохи невротиками, не боїться говорити про свої комплекси, не приховує, що на власному досвіді спізнав, що таке деструктивна дія неврозу і як важко з нею боротися — отже, має моральне право порушити ці дразливі теми.

Новаторство С. Процюка в жанрі психографії (таке визначення автор дає своїм романам) зазначали Іван Андрусяк, Лариса Горболіс, Василь Карп'юк, Василина Куюмурджи, Богдан Пастух, Людмила Скорина, Ірина Славінська, Олег Соловей, Роксана Харчук, Анна

² Степан Процюк: «Тих, хто не має власного стилю, письменниками не вважаю». Розмову вів Володимир Шелухін. <http://bukvoid.com.ua/digest/2011/07/27/144104.html>

Черниш, Володимир Шелухін та ін. Сам письменник наголошує: психобіографія — це психічна історія душі, психічна біографія особистості, і для її написання треба мати певні знання з психоаналізу.

Психобіографія — психологічне дослідження життєвого шляху історичного діяча — це синтезоване жанрове утворення, яке постало на перетині психології і біографії. Дехто ототожнює психобіографію з психоісторією (К. Єгорова), дехто вважає її найбільш поширеним розділом у психоісторії (О. Боброва). Психобіографія нині — це «вивчення історично значущих і неординарних особистостей» [11, р. 2], мета її — розкрити й психологічно реконструювати їхнє життя. Психобіографія історично виросла з психоаналізу й генетично з ним пов'язана, а він так само започаткований працями З. Фрейда, який є автором першої психобіографії, присвяченої Леонардо да Вінчі (1894). В Україні її започаткував ще В. Петров (Домонтович) у творі «Романи Куліша» (1930) [3], а С. Процюк відроджує і продовжує традицію цього жанру в українській літературній біографіці.

Причиною вибору Володимира Винниченка, Василя Стефаника й Архипа Тесленка серед великої кількості українських письменників, як не раз зазначав С. Процюк, по-перше, стало його захоплення екзистенційною літературою, представниками якої були ці митці. По-друге, ці творчі особистості близькі йому за психотипом, їхній внутрішній світ найбільше йому зрозумілий — він вважає, що можна писати лише про тих письменників, які близькі авторові психічною структурою. Як зазначає С. Процюк, автори, які є головними героями його романів-психографій, — ті, яких він любив із дитинства: Стефаник близький своїм романтизмом, Винниченко — сміливістю й водночас надчутливістю, Архип Тесленко — внутрішньою добротою, сором'язливістю. Письменник уточнює причини свого вибору: «...кожен із них мені дуже близький — Стефаник своїм важким бунтарським романтизмом, Винниченко — своєю волею до мислительства у найкращому розумінні, своєю енергетикою, Тесленко — тонким психічним складом, настільки тонкою душевною структурою, що людям незрідка видавалося протилежне — бо протилежності часто незримо сходяться»³. Окрім того, С. Процюк зізнається: написав про особисте життя Стефаника, Винниченка і Тесленка, про їхні неврози, про стосунки з жінками, душевний розвиток. Писав про тих, чий психотип йому близький.

Міркуючи про схожість психотипу, С. Процюк, власне, йде ще за Плутархом, який обирав для своїх життєписів персоналії, дотримую-

³ Степан Процюк: Мені не треба ставати «українським Фрейдом», бо я український Процюк [розмовляв Р. Лябига]. *Академія*. Режим доступу: <https://academia-ps.com.ua/podiyi/stepan-procyuk-meni-ne-treba-stavati-ukrayinskim-frejdом>

чись певних вимог: ці видатні діячі, на його думку, мали бути, поперше, непересічними особистостями, а по-друге, — моральним прикладом для нього. Саме цей грецький біограф уперше наголосив на найважливіших параметрах біографії — відтворювати багатство людської особистості, великої натури (за Платоном), з її великими чеснотами й великими гріхами. Очевидно, у внутрішньому світі героїв своїх романів-психобіографій автор шукає відповіді на власні екзистенційні питання, зіставляє їхні життєві позиції з принципами власного життя, тобто, за словами М. Бахтіна, бачить «того можливого іншого, яким ми найлегше буваємо захоплені в житті, який з нами, коли ми дивимось на себе у дзеркало, коли мріємо про славу, будуємо життєві плани; який увійшов у нашу свідомість і часто керує нашими вчинками, оцінками і баченням себе» [5, с. 133].

На збігові психотипів як на обов'язковій умові для написання біографії автор акцентує не раз, зазначаючи, що хотів написати такі біографії, у яких наші класики б ожили. Окрім того, його приваблювали письменники такого типу, яких, як йому здається, він розуміє, які йому близькі. На думку С. Процюка, потрібно відчувати зв'язок між фактами своєї долі і біографією персонажа: «Наприклад, я не зміг би написати роман про Котляревського чи Коцюбинського, бо і той, і інший не є письменниками мого психотипу. А психотип — це передовсім питання віри і довіри»⁴, — переконаний автор. Він визнає, що його біографії суб'єктивні, адже про кожну людину, кожну подію може бути нескінченність версій. Окрім того, робота над життєписами людей, близьких за психотипом, допомагає краще зрозуміти власні пошуки і стани.

С. Процюк у цих письменниках знаходить споріднену душу — свого соулмейта (англ. Soul — душа, mate — рідний, близький). Це загадкове метафізичне поняття увійшло в літературно-психологічний обіг порівняно недавно. Ідеться про відчуття на генетичному рівні: ніби людина була давно знайомою і прийшла з іншого життя, з іншого виміру. Між соулмейтами відбувається дивний неусвідомлюваний зв'язок, який не можна пояснити ні фізикою, ані Богом: С. Процюк переконаний, що «наші душі та наші інтуїції справді знають більше, ніж ми»⁵.

Критики одразу помітили автобіографічний складник цих психобіографій і почали говорити, що невротичність В. Стефаніка, велич В. Винниченка й закомплексованість А. Тесленка — то і є Степан

⁴ Процюк С. «Екзистенціалісту байдуже до географії» / розмовляла Людмила Скорина. *Українська літературна газета* (далі – УЛГ). 2010. 5 бер. (№ 5). С. 8–9.

⁵ Процюк С. Людям не треба правди чи брехні — людям треба щастя: [інтерв'ю]. *Українська правда*. 2010. 14 жовт. Режим доступу: <https://life.prawda.com.ua/society/2010/10/14/62900/>

Процюк. Сам письменник вважає, що всі ці риси є, за Ф. Ніцше, людським, занадто людським, окрім величі, бо це — для одиниць. Письменник визнає, що в нього є і невротичність, і закомплексованість, але це не риси Стефаніка чи Тесленка — це одне із дзеркал недосконалої людської природи. Однак закиди на кшталт того, що в книжках «мало Стефаніка, Винниченка, Тесленка, а багато Процюка», це лише емоційні зауваги, оскільки «будь-який твір є автопортретом (метафізичним, метафоричним, ірреальним, образним)»⁶.

С. Процюк не заперечує можливостей ототожнення своєї біографії з життєписом героя: «Звісно, коли пишеш спробу психічної біографії, виникає спокуса так званого «переносу» на героя своїх думок і особливостей. Цілком її уникнути неможливо, адже існує ще потужний шар підсвідомого, із яким заледве чи може боротися нарівні будь-який автор»⁷. У версіях психічної біографії, на його думку, неможливо без «авторської тіні», адже в якомусь сенсі кожен автор прози пише власну біографію, і це або якісь варіації автобіографії, або ж «біографія і кардіограма власної душі»⁸.

Винниченківська тема в С. Процюка «визрівала» поступово. Зокрема, Є. Баран, рецензуючи ранні твори митця, писав про «винниченківську позу його героїв» [4, с. 76], а О. Соловей, характеризуючи психотип письменника, зауважив, що його приватна істерія «досить часто виглядає по-винниченківськи театральною»⁹. Б. Пастух порівнює рецепцію творів С. Процюка, де панує психозануреність, зі сприйманням «нашого “кирпатого...” Винниченка»: спектр емоційних оцінок і полярність рецепцій читачів були аналогічними¹⁰.

«На початку 90-их Винниченко був моїм улюбленим українським письменником із минулого. Потім його творчість почала мене несвідомо дратувати. І нарешті, через заперечення, я знову наблизився до власного розуміння Винниченка, що раніше постійно вислизав із-під будь-яких налічок»¹¹, — згадує письменник. Він наголошує, що за-

⁶ Баран Є. Стефанік, Винниченко, Тесленко, Процюк *etc.* *Буквоїд*. Авторська колонка. Режим доступу: <http://bukvoid.com.ua/column/2013/03/22/143631.html>.

⁷ Степан Процюк про неврози і золотий перетин життя. Режим доступу: <http://bukvoid.com.ua/digest/2011/02/20/150036.html>

⁸ Процюк С. Справжня любов до книжок письменника — це різновид віри : [розмовляла Н. Дідух]. *Інтерв'ю з України*.

URL: <https://rozmova.wordpress.com/2019/04/15/stepan-protstuk-7/>

⁹ Соловей О. Який-небудь інший сад і його неможливість. *Буквоїд. Ре:цензії*. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2011/10/20/153249.html>.

¹⁰ Пастух Б. Прогулянка по ливні. *ЛітАкцент*.

URL: <http://litakcent.com/2008/07/25/bohdan-pastuh-prohuljanka-polynvi.html>.

¹¹ Степан Процюк: «Коли закінчував роман про Винниченка, він мені приснився» / розмовляла Ольга Квасниця. *Українська літературна газета*. 2012. 10 серп. С. 1.

вжди намагався дотримуватися філософії «чесності з собою», яку сповідував цей автор. Водночас ця теорія зазнавала коригувань відповідно до його моральних переконань: «Це не означає внутрішньої вседозволеності чи невротичної розхристаності, як у винниченківських героїв. Це — коли людина намагається кожної ночі перед сном запитати себе, що вона сьогодні зробила доброго не лише для присипляння власного ненаситного Его, а й для інших»¹². Теоретичним підґрунтям роману «Маски опадають повільно» стали фрейдівські, юнгіанські і ніцшеанські ідеї, які творчо сприймав і В. Винниченко [1].

Ще під час написання психобіографії Винниченка автор розповідав, що поставив перед собою вельми непросте завдання, і працювати йому нелегко: «Виникає чимало ребусів, розгадки яких я ще не знайшов. Кожен погляд під «мікроскопом» є випробуванням для того, хто пише — наскільки він може зрозуміти»¹³.

С. Процюк так коментує причини зацікавлення біографією цього письменника: «Про Винниченка я найбільше думав, мені був найбільш близький його важкий, заплутаний у суперечностях характер»¹⁴, він сутогосний «постійними пошуками, саморозвитком, своїми болісними суперечностями»¹⁵, хоча визнає, що Винниченко в нього вийшов надто депресивний, і стверджує, що роман «Маски опадають повільно» писаний як «про близьку людину і водночас надивовижу відсторонену»¹⁶. Як письменник Винниченко йому ментально більше чужий, ніж Стефанік, але не настільки, щоб не спробувати дати свою версію загадки його життя й творчості. Спільним між цими такими різними майстрами для С. Процюка є те, що вони обидва були обдаровані призначенням і кожен по-своєму вірив у нього. Обом було недостатньо літератури — були активними політиками, що, на думку автора романів, могло бути лише формою втечі від себе одного до себе іншого.

Навколо постаті В. Винниченка за останні десятиліття витворився потужний літературознавчий дискурс, відомий авторові роману

¹² Процюк С. Мої герої є значно більшими невротиками, ніж автор: [бесіда з письм. О. Гаврош]. *Дзеркало тижня*. 2008. № 42. С. 12.

¹³ Чопик Р. Без позерства та фальші. Новий роман Степана Процюка про Василя Стефаніка викликав резонанс. *День*. 2010. № 172–173. С. 5.

¹⁴ Процюк С. Моя таємниця — доволі аскетичний спосіб життя : [інтерв'ю ; О. Манчук]. *Буквоїд. Літературний дайджест*. URL: <http://bukvoid.com.ua/digest/2014/08/15/091705.html>

¹⁵ Процюк С. Вірю в людський розум і людську душу [розм. з письм. Вишневський В.]. *Літературна Україна* (далі – ЛУ). 2012. № 28. С. 15.

¹⁶ Процюк С. «Справжня політика – таке ж мистецтво, як писати романи» : [розмовляла Л. Пустельник]. *Буквоїд. Інтерв'ю з письменником*. Режим доступу: <http://bukvoid.com.ua/digest//2019/07/10/175237.htm>

«Маски опадають повільно» (С. Процюк — кандидат філологічних наук, багато років викладав історію української літератури у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника — Г. А.). Зокрема, зацікавлення психоаналітичною теорією у творчості В. Винниченка демонструють праці О. Брайка, Н. Зборовської, С. Михиди, А. Печарського, Г. Сиваченко, В. Хархун та ін. С. Процюк поєднує в собі якості біографа, літературознавця й психолога; цим його твір акцентує на міждисциплінарному статусі біографістики.

За словами автора, напружена робота над романом (працював над ним понад рік, майже щодня, паралельно вивчав життя Винниченка, інколи переживаючи потрясіння від невідомих раніше фактів) призвела до того, що Винниченко став частиною його життя, навіть снівся, коли він ніяк не міг завершити рукопис: «Такий красивий, у строгому темно-синьому костюмі, із чорною борідкою. Я начебто показую йому якийсь альбом, він листає... Схвально киває головою. Для мене це був знак: Степане, запрацював, пора закінчувати роман»¹⁷. Іншого разу переказуючи цей сон, автор трактує його як метафізичну ситуацію: «Наче мені 20, а він десь мого теперішнього віку — красивий, у строгому синьому костюмі. Я подаю йому альбом, а він листає його — і помахує головою на знак схвалення, нічого не говорячи і тримаючи себе приязно, але трохи відсторонено»¹⁸.

Твори С. Процюка жанрово тяжіють не лише до біографічного роману, а й до щоденниково-епістолярної нарації; це досить своєрідний синтез «жанрово самостійних, хоч і близьких генологічних кодів, — біографії, сповіді, автокоментування, епістолярію, мемуарів тощо» [9, с. 310]. Із цього приводу автор коментує: «Мое нове — не спроба вийти за межі жанрового канону. Звісно, перечитав усе, що зміг, бо самими рефлексіями біографічного роману не наповниш»¹⁹.

Автор не йде за усталеними канонами художньої біографії, відмовляється від фактажу й публіцистичності: він повсякчас звертається до історичних джерел, але його позиція виразно суб'єктивна. Із-поміж численних Винниченкових «іпостасей» він обирає для свого тексту лише ті, які цікаві йому самому, створюючи «не послідовну біогра-

¹⁷ Ліщинська К. Процюк у своєму романі назвав Винниченка невротиком і Дон Жуаном. *Gazeta.ua. Культура*. 2011. 8 вересня. URL: https://gazeta.ua/articles/culture/_procyuk-u-svoyemu-romani-nazvav-vinnichenka-nevrotikom-i-don-zuanom/398935.

¹⁸ Степан Процюк: «Коли закінчував роман про Винниченка, він мені приснився» / розмовляла Ольга Квасниця. *Українська літературна газета*. 2012. 10 серп. С. 8

¹⁹ Пастух Б. Степан Процюк: «Я не шукав середин...». *ЛУ*. 2010. № 22. С. 4.

фічну канву, а власне психологічну біографію свого героя»²⁰. Степан Процюк переважно розповідає про особливості психіки, психотравми, комплекси і неврози, внутрішні конфлікти, про стан вибору, безвиході, кризи, дисгармонії, про несправедливість, нерозуміння, про духовні пошуки героя, усвідомлюючи свою схожість із ним. Простір життєвих подій у біографії Винниченка автор наповнив історичними джерелами (мемуарними, епістолярними, щоденниковими), від яких він відштовхується, подаючи власні версії певних психовідчуттів, невротичних станів письменника, реконструюючи деякі мотивації вчинків. Високий рівень концентрації алюзій, ремінісценцій, цитат із художніх і фольклорних творів у романі «Маски опадають повільно», добре знайомих читачеві і впізнаваних ним, стає одним із способів створення культурного контексту, що актуалізує систему комунікації всередині літературного твору, дає можливість автору, герою і читачеві перебувати в спільному культурному часопросторі.

Наративна площина твору повсякчас зазнає коливань: зміщуються часові пласти, оповідь переходить від третьої до другої особи, часто додаються авторські звертання до головного героя та роздуми, які співвідносяться з його долею чи мають загальнолюдське спрямування і могли б легко «перейти» в інший твір (наприклад, вставні міні-біографії Гітлера і Сталіна). Автор вдається до умовного способу, моделюючи долю свого героя зовсім інакшою за певних умов, за яких можна було б змінити події в його житті. Тому біографічний час головного героя твору не цілісний, адже в нього повсякчас втручається автор. Його обличчя «проглядає» крізь текст роману цілком очевидно, і критики називають С. Процюка повноцінним героєм твору, поряд із В. Винниченком: це триєдиний автор-розповідач-психоаналітик²¹, зазначають, що він поєднує функції вдумливого психолога, історика, аналітика (а інколи навіть судді чи адвоката), дослідника творчості письменника, власне оповідача і реципієнта [6, с. 109].

Душевне життя біографічного героя, його почуття й переживання подано у зв'язку з творчою й політичною діяльністю, інтимними й родинними стосунками. Метафоричний заголовок актуалізує один із вихідних концептів роману — маску. Це не лише центральне поняття роману, а й символ, що позначає світобачення героя, його філософію і якнайкраще акцентує основну ідею твору. Часто Винни-

²⁰ Андрусяк І. Процюк описав психологічні травми Винниченка, його сексуальні досвіди, взаємини з жінками. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/culture/576105-protsyuk-opisav-psihologichni-travmi-vinnichenka-yogo-seksualni-dosvidi-vzaemini-z-jinkami.html>.

²¹ Куюмурджи В. Місія українського месії. *УЛГ*. № 6. 2012. С. 5.

ченко жив «під наносними шлаками і штучними нервовими масками, що поприростали і повкорінювалися в його серці»²² (с. 78). Їх було багато: «Маски невротика і Мефісто, політичного лідера і успішного письменника, художника і публіциста, женозвabника і експериментатора над душами то оживали, то пригасали» (с. 283).

Автор роману теж має багато масок, постаючи то оповідачем-деміургом, то літературознавцем, то психологом, намагаючись увійти у внутрішній світ відомого письменника й політика завдяки зовнішньому й внутрішньому мовленню центрального героя, діалогам із ним та іншими персонажами, важливими в житті Володимира Винниченка. Найбільше ситуацій і подій зображено за допомогою діалогів автора з протагоністом, через які С. Процюк здійснює комунікацію з читачем, передає йому судження героя, думки, світоглядну позицію. У романі Винниченко постає як людина, генетично запрограмована на винятковість, зі складним внутрішнім світом, нестійкою психікою, уразлива, із власними морально-етичними принципами й чітким поглядом на світ, який сформувався в процесі трагічних зламів, боротьби із самим собою. Звісно, таку інтерпретацію багатозначної постаті В. Винниченка можна вважати однобічною чи не сприймати її, що й помітно у відгуках критики.

Варіювання й монтаж найрізноманітніших форм і способів оповіді призводять до формування складної оповідної оптики, що виражає картину світу й ціннісні орієнтації автора і його героя. Поєднання суб'єктних позицій автора і героя в просторі одного твору активізує читачьке сприйняття. Композиція твору — це 100 частин без назви, у кожній з яких означені ключові теми й проблеми певного періоду життя головного героя, а його біографія перемижується з критичними роздумами автора [2, с. 12]. У центрі уваги не лише факти особистого життя й творчої діяльності діяча, а й сприйняті автором і критично переосмислені філософські та естетичні концепції, які сповідував В. Винниченко. Із 11-го розділу розповідь у романі ведеться від другої особи. Автор підсумовує етап життя свого героя, що був пов'язаний «із провінційною наївністю, першими любовними романами і надривною душевною чистотою» (с. 30) і запитує: «Що буде далі, Володю? Чи зможеш ти оновлюватися хоча би раз на сім років? Як буде переносити твоя душа незримі ритуали ініціації?» (с. 31); «... тебе захищали руки Великої Матері, котра вже упізнала в тобі одного з улюбленців» (с. 35). Винниченко, ступивши у світ літератури

²² Процюк С. В. Маски опадають повільно: роман про Володимира Винниченка. Київ : Академія, 2011. 301 с. (цитуючи цей текст, у круглих дужках зазначаємо сторінку).

і політики, розуміє, що життя стає неконтрольованим, і автор повсякчас ставить діагнози героєві: «Ти наче вступив із своїм життям у жорстокий поєдинок, де удари сиплються лише на тебе. Щось розладналося» (с. 77); «Ти якийсь не такий, яким повинен бути... Тобі так потрібно тепла і любові, але сам чомусь нікому не можеш дати цього тепла» (с. 77). Автор шукає спільні точки дотику з біографією, долею, характером свого героя, із його життєвою позицією і світоглядом. Насамперед письменник намагається віднайти джерела Винниченкових комплексів, кілька разів повторюючи: мати недолюбила сина (до речі, і про себе С. Процюк розповідає: «Мені в дитинстві було, напевне, не додано любові»²³; «Можливо, саме з дитинства походить мій стійкий інтерес до ущербності та неврозів людини»²⁴ — отже, автор справді розуміє свого героя). Важливого значення С. Процюк надає Винниченковому щоденнику: «Бо де, як не там, — розмірковує автор роману-психографії, — колись ти будеш писати про химерики своєї підсвідомості, рефлексувати навколо послаблення потенції, злословити, вивільняючи затруєння крові, над своїми знайомими або приятелями... Він виконує роль мудреця, якому можна поскаржитися» (с. 129). Автор докладно зупиняється на періоді еміграції Винниченка, показуючи трагедію самотнього митця, якого забували й забороняли в Україні, і ніхто не розумів на чужині: «Ти бачиш, що Європі не треба мислителів, досить одного талановитого блазня (йдеться про Чарлі Чапліна. — Г. А.), щоб відволікав увагу людей від важливих проблем. Між тобою і блазнем Європа вибирає блазня» (с. 234). Зрештою, письменник формулює один із найвагоміших висновків життя Винниченка: «Ти не зламався. Не зрадив. Не відрікся. Ти йшов і падав. Піднімався і йшов далі» (с. 268).

Біографічні джерела підпорядковуються творчому задуму автора, що повсякчас втручається в художню тканину розповіді, його поглядам і оцінкам, і тому роман не цілком відповідає традиції зображення письменника-класика в українській культурі, а є своєрідним експериментаторським твором. Перебуваючи в силовому полі Винниченкового психотипу, С. Процюк намагається конструювати не біографію цього діяча (хоча висвітлює всі основні епізоди його життя), а психологічний портрет; його роман — це насамперед експериментаторський твір, що подає постать історичного героя в авторській інтерпретації.

²³ Процюк С. Надинці з порожнею. *Буквоїд. Електронна бібліотека. Проза*. URL: http://bukvoid.com.ua/library/stepan_protzyuk/naodintsi_z_porozhnecheyu/

²⁴ Процюк С. Мої герої є значно більшими невротиками, ніж автор: [бесіда з письм. О. Гаврош]. *Дзеркало тижня*. 2008. № 42. С. 12.

Отже, предметом художнього осмислення в романі С. Процюка стала психологічна біографія В. Винниченка, співвіднесена з власним внутрішнім світом. Вибір об'єкта дослідження був не випадковий: автор роману відчував глибокий інтерес до В. Винниченка — митця і людини, духовну спорідненість із ним, належність до спільного психотипу. Матеріали інтерв'ю засвідчують, що С. Процюк завжди намагається дотримуватися філософії «чесності з собою», яку сповідував В. Винниченко, водночас коригуючи її відповідно до своїх моральних переконань. У внутрішньому світі героя роману-психографії автор шукає відповіді на власні екзистенційні питання, зіставляє його життєву позицію з принципами свого життя. С. Процюк розширив межі використання в романі-психографії документальних матеріалів і вигаданих подій, залучаючи в текст власний художній і життєвий досвід, свої думки, сліди своїх емоцій, сприймань і уявлень, знання із суміжних наук — історії, психології, літературознавства, політології, філософії, мистецтвознавства, психіатрії тощо. Засобом комунікації для С. Процюка є й активне звернення до літературної традиції: роман насичений інтертекстуальними зв'язками, що дає змогу апелювати до спільного культурного поля автора і читача. Поліфонічний роман-психографія «Маски опадають повільно» Степана Процюка — це суто авторський варіант відтворення життєвої історії В. Винниченка, оригінальний із художнього погляду, що відновлює у вітчизняному письменстві традиції, започатковані В. Петровим. Біографічний матеріал набуває жанрової форми психографії, що постала не тільки на основі знань, здобутих із документальних джерел, — вона досягається за допомогою майстерності автора, що співвідносить себе зі своїм героєм, проектує його особистість на власне авторське «я», демонструє образно-метафоричне й психологічне розуміння духовної лінії долі В. Винниченка.

1. Александрова Г. А. Ніцшеанські мотиви в романі-психобіографії С. Процюка «Маски опадають повільно» / Г. А. Александрова // Тези VI Всеукраїнських наукових читань за участю молодих учених. Філологія XXI століття: нові дослідження і перспективи (7–8 квітня 2021 року). — Київ, 2021. — С. 13–16.
2. Александрова Г. А. Рецепція біографії Володимира Винниченка в романі Степана Процюка «Маски опадають повільно» / Г. А. Александрова // Сонячні кларнети: танець, музика, театр у літературних проєкціях : матеріали Міжнар. наук. конф. (23–24.09.2021 р.). — Бердянськ : БДПУ, 2021. — С. 12–14.
3. Андреев В. Психобіографія в українській історичній науці 1920-х рр.: В. Петров та його студії про П. Куліша / В. Андреев // Ейдос : альманах теорії та історії історичної науки. — 2013. — № 7. — С. 185–194. — Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/eidos_2013_7_185

4. Баран Є. Навздогін дев'яностим: проза бібліофіла / Євген Баран. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2006. – 192 с.
5. Бахтин М. М. Автор і герой. К філософським основам гуманитарных наук / М. М. Бахтин. – Санкт-Петербург : Азбука, 2000. – 336 с.
6. Горболіс Л. З Україною... без маски... (за романом С. Процюка «Маски опадають повільно») / Лариса Горболіс // Слово і час. – 2012. – № 8. – С. 104–110.
7. Попик В. І. Знакові постаті української історії та культури / В. І. Попик // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2016. – Вип. 14. – С. 8–28.
<https://doi.org/10.15407/ub.14.008>
8. Цяпа А. Г. Автобіографія як проекція творця та національної літературно-культурної традиції (Улас Самчук, Еліас Канетті) : дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук / А. Г. Цяпа. – Тернопіль, 2006. – 197 с.
9. Черниш А. Є. Біографічні романи С. Процюка в інтертекстуальному вимірі / А. Є. Черниш // Прикарпатський вісник НТШ. Слово. – 2019. – № 3. – С. 309–316. [https://doi.org/10.31471/2304-7402-2019-3\(55\)-309-316](https://doi.org/10.31471/2304-7402-2019-3(55)-309-316)
10. Шаповал М. Художня біографія інтелектуала у драматургії С. Росовецького / Мар'яна Шаповал // Синопис: текст, контекст, медіа. – 2020. – Т. 26. – Вип. 1. – С. 1–10. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2020.1.1>
11. Fouché J. P. Academic Psychobiography in South Africa: Past, Present and Future / J. P. Fouché, Niekerk van R. // South African Journal of Psychology. – 2010. – № 40. – P. 495–507. <https://doi.org/10.1177/008124631004000410>

REFERENCES

1. Aleksandrova, H. A. (2021, April). Nitssheanski motyvy v romani-psykhobiohrafii S. Protsiuka "Masky opadaiut povilno" [Nietzschean motives in S. Protsyuk's novel-psycho biography "Masks fall slowly"]. In *Filolohiia 21 stolittia: novi doslidzhennia i perspektyvy. Abstracts of the 6th All-Ukrainian scientific readings with the participation of young scientists* (pp. 13-16). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
2. Aleksandrova, H. A. (2021, September). Retseptsiia biohrafii Volodymyra Vynnychenka v romani Stepana Protsiuka "Masky opadaiut povilno" [Reception of Volodymyr Vynnychenko's biography in Stepan Protsyuk's novel "Masks fall slowly"]. In *Soniachni klarnety: tanets, muzyka, teatr u literaturnykh proektsiakh. Proceedings of the International Conference* (pp. 12-14). Berdyansk, Ukraine. [In Ukrainian].
3. Andriev, V. (2013). Psykhobiohrafia v ukrainskii istorichnii nautsi 1920-kh rr.: V. Petrov ta yoho studii pro P. Kulisha [Psychobiography in Ukrainian historical science in the 1920s: V. Petrov and his studies on P. Kulish]. *Eidos*, 7, 185-194. Retrieved from http://resource.history.org.ua/publ/eidos_2013_7_185 [In Ukrainian].
4. Baran, Ye. (2006). *Navzdohin devianostym: Proza bibliofila* [Following the nineties: Prose of bibliophile]. Ivano-Frankivsk, Ukraine: Tipovit. [In Ukrainian].

5. Bakhtin, M. M. (2000). *Avtor i geroi. K filosofskim osnovam gumanitarnykh nauk* [Author and hero. To the philosophical foundations of the humanities]. Sankt-Peterburg, Russia: Azbuka. [In Russian].
6. Horbolis, L. (2012). Z Ukrainoiu... bez masky... (za romanom S. Protsiuka "Masky opadaiut povilno") [With Ukraine... without a mask... (according to S. Protsyuk's novel "Masks fall slowly")]. *Slovo i Chas*, 8, 104-110. [In Ukrainian].
7. Popyk, V. I. (2016). Znakovi postati ukrainskoi istorii ta kultury [Significant figures of Ukrainian history and culture]. *Ukrainska Biografistyka = Biographistica Ukrainica*, 14, 8-28. <https://doi.org/10.15407/ub.14.008> [In Ukrainian].
8. Tsiapa, A. H. (2006). *Avtobiografiia yak proektsiia tvorstsia ta natsionalnoi literaturno-kulturnoi tradytsii (Ulas Samchuk, Elias Canetti)* [Autobiography as a projection of the creator and the national literary and cultural tradition (Ulas Samchuk, Elias Canetti)] (PhD dissertation). Ternopil, Ukraine. [In Ukrainian].
9. Chernysh, A. Ye. (2019). Biografichni romany S. Protsiuka v intertekstualnomu vymiri [Biographical novels by S. Protsyuk in the intertextual dimension]. *Prekarpathian Bulletin of the Shevchenko Scientific Society. Word*, 3, 309-316. [https://doi.org/10.31471/2304-7402-2019-3\(55\)-309-316](https://doi.org/10.31471/2304-7402-2019-3(55)-309-316) [In Ukrainian].
10. Shapoval, M. (2020). Khudozhnia biografiia intelektualna u dramaturhii S. Rosovetskoho [The intellectual's artistic biography in S. Rosovetskyi's dramatic]. *Synopsis: Text, Context, Media*, 26(1), 1-10. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2020.1.1> [In Ukrainian].
11. Fouché, J. P., & Niekerk van R. (2010). Academic Psychobiography in South Africa: Past, Present and Future. *South African Journal of Psychology*, 40, 495-507. <https://doi.org/10.1177/008124631004000410> [In English].

Рукопис одержано 26.11.2021 р.

Halyna ALEKSANDROVA, D.Sc. (Philology), Leading Research Associate of the Department of Theory and Methods of Biobibliography, Institute of Biographical Research, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Author and hero of a biographical novel: Aspects of communication (Based on Stepan Protsyuk's novel "Masks are slowly falling off").

The aim of the study – to analyze the reasons for S. Protsyuk's appeal to the genre of psychography, to the creation of artistic images of certain writers, in particular – to the personality of Volodymyr Vynnychenko, whose biography he created through the prism of psychoanalysis. In the article we use general scientific **methods** of analysis and synthesis based on the principles of historicism and objectivity. Also biographical, comparative and psychoanalytic methods are applied. **Scientific novelty** work is that for the first time numerous interviews with S. Protsyuk and his novel "Masks are slowly falling off" show the connection between the author and the protagonist, aspects of their communication, the artist's achievement of the desired unity with his hero and its artistic expression through the character's biography. **Conclusions.** Interview materials show that S. Protsyuk always tries to adhere to the philosophy of "honesty with himself", which was professed by V. Vynnychenko, while adjusting it according to his moral beliefs. In the inner world of the hero of the novel-psychography, the author seeks ans-

wers to his own existential questions, compares his life position with the principles of his life. It is proved that in the novel "Masks are slowly falling off" the author is constantly present, the work is saturated with his dialogues with the hero, as a result of which the reader to some extent identifies the author with the hero of the work, with his inner state. The writer often correlates himself with his protagonist, projects his personality on his own author's "I", demonstrates the figurative-metaphorical and psychological understanding of the spiritual line of fate V. Vinnichenko.

Key words: Stepan Protsyuk, Volodymyr Vynnychenko, psychography, biography, novel, author, hero, communication.